

До історії Бахмацького підпілля 1941 – 1943 років

Понад 60 років віддаляє нас від часу закінчення найкровопролитнішої з воєн в історії людства, але не згасає інтерес до її вивчення. В пострадянських державах він посилюється у зв'язку зі зняттям табу з багатьох тем, отриманням можливості об'єктивного пояснення подій і явищ Великої Вітчизняної війни.

На нашу думку, однією з вигадок радянських часів є скрізь і всюди поширюваний постулат, що компартія була єдиним, безальтернативним організатором боротьби проти німецько-фашистських загарбників. Так, у спеціальній постанові ЦК ВКП(б) від 18 липня 1941 року “Про організацію боротьби в тилу німецьких військ” вказувалось на необхідність “розгорнути мережу ...більшовицьких підпільних організацій на захопленій ворогом території для керівництва всіма діями проти фашистських окупантів.”¹

Згідно з цією постановою в історію ввійшли як герої члени підпільних організацій, створених з ініціативи обкомів, райкомів партії, у першу чергу ті, які були викриті окупантами і знищені. Звичайно, вони герої і пам'ять про них священна, але слід віддати належну шану всім патріотам, незалежно від їхньої партійної належності.

У місті Бахмачі, вірогідно, існували дві підпільні організації, але більшість бахмачан знає про одну з них, виявлену фашистами. В 1941 році Бахмацький райком партії готував підпілля для боротьби з ворогом, для організації партизанського руху. “З цією метою в тилу ворога були залишені секретарі райкому партії Білан І.П. та Бурдюг Я.П., голова райвиконкому Федорченко І.Л., літературний працівник районної газети Жидік І.О., працівник МТС Науменко В.О. та інші. Але доля Бахмацького підпілля виявилася трагічною. Через недостатню конспірацію фашистам вдалось дізнатися про час та місце збору підпільників. Більшість з них загинула одразу або ж була схоплена і після зв'язаних катувань страчені. Лише Жидіку І.О., Науменку В.О. та ще декому вдалось врятуватись. Весь період тимчасової окупації вони зі зброєю в руках боролись з ворогом.”²

Крім цієї групи, цілком ймовірно, в Бахмачі існувала ще одна підпільна організація, значно чисельніша за першу. Створена вона була не з ініціативи райкому чи обкому партії. В Києві, у Центральному архіві громадських об'єднань зберігаються матеріали про її діяльність та про спроби домогтись визнання її партійними органами. Так, 10 грудня 1945 року члени цієї організації звернулися до ЦК КП(б)У із заявою такого змісту: “В октябрі місяці 1945 года представители Бахмачской подпольной организации были... по вопросу оформления этой организации. По вашему указанию мы обратились в бахмачский райпартком, где находится с 1943 года наш отчет о работе. Секретарь парткома обещал направить материалы со своими выводами. За это время переменялось два секретаря, с каждым мы говорили, и каждый обещал дать ход делу, оформит эту организацию. Тем не менее до сих пор положение не меняется... просим дать указание соответствующим лицам об ускорении оформления бывшей организации. Бей, Дядюн, Нечипоренко. Адрес: г. Бахмач Черниговской обл., ул. Советская, 2. Бей В.В.”³

До заяви був доданий звіт про діяльність підпільної організації. Судячи зі звіту, організація була оформлена у кінці 1941 року (листопад – грудень). Загальна

кількість підпільників – 51 чоловік. Головою комітету був Василь Васильович Бей, до війни – директор 49 школи (за свідченнями жителів Бахмача був людиною чесною, інтелігентною), заступником – Нечипоренко Данило Якович, до війни – головний агроном у с. Курінь (до речі, у списку організації і його син-десятикласник, який був знищений фашистами), члени комітету – К.Т. Ус, І.А. Нікель, Т. Партош, Ф. Ковач, Д.П. Стейч.⁴

Окремим членам організації доручалися завдання по створенню своїх груп. Для більшої конспірації персональний склад комітету всім членам організації не повідомлявся. Народи проводилися окремими групами, комітет-актив радився систематично.

Агітаційна робота велась за допомогою листівок та бесід. Для отримання інформації з Великої землі в будинку Д.Я. Нечипоренка в Курені був установлений радіоприймач. Переклади текстів листівок на німецьку мову робили В.В. Бей, А.О. Нікель, Т. Партош і Д.П. Стейч. Допомогу в поширенні новин Радянського Інформбюро надавали також громадяни – не члени організації (список їх додавався до звіту). Складені Шамілем Сафовичем Котлобулатовим, П. Рибою та іншими антигітлерівські гумористичні оповідання та поезії – “Візит до коменданта м. Бахмача гер Гауля”, “Повстань, Україно мила”, “Стань, Богдане” тощо – поширювалися серед населення шляхом переписування.⁵

Важливим документом тих часів став щоденник бахмачанина Толі Листопадова, що його скрупульозно вів тринадцятирічний хлопчик. Він підтверджує той факт, що в Бахмачі кимось велась агітаційна робота: “14 квітня 1942 року. По місту хтось розклеїв листівки. От поліцаї забігали! В листівках було намальовано, як німці йшли на Москву і як з Москви. Цікаво!”, “10 вересня 1942 р. По місту хтось розклеїв листівки із зведенням Інформбюро.”⁶ Можливо, згадані листівки – справа рук цієї підпільної організації.

Із солдатами проїжджаючих через Бахмач ворожих ешелонів також проводилась робота. Коли влітку 1942 року через місто їхали італійські солдати, які цікавилися умовами радянського полону, Ш. Котлобулатов провів роз’яснювальну бесіду з офіцером, що володів російською мовою. Робота по вербуванню нових членів організації проводилась і серед солдат інших національностей. Так, членом комітету був маляр Тізо Партош, який, очевидно, мав у своїй роті однодумців. Про це свідчить той факт, що, коли три роти маляр послали проти партизан у напрямку Курська, його рота майже вся перебігла на бік народних месників. Ця інформація, як зазначалось у звіті, надійшла від малярських солдат інших частин.

У складі підпілля діяла залізнична група на чолі з Петром Михайловичем Вовком. Очевидно, цей підрозділ був в організації найбільшим – 20 чоловік – адже фашисти перетворили Бахмач на один із центрів своїх комунікацій, тому головну увагу підпільники приділили саме транспорту. Члени організації, придбавши зброю і вибухові речовини, здійснили кілька диверсій на перегонах Бахмач – Рубанка і Бахмач – Макошине. На час написання звіту сліди від цих акцій ще зберігалися. Всього ж у 1942 – 1943 роках ними було влаштовано 27 диверсій.

Підривна робота на залізниці була вкрай небезпечною через те, що в місті розташовувались військовий гарнізон і гестапо. Однак, незважаючи на великий ризик, залізничники намагались завдати шкоди ворогові. Вже у 1941 році на залізничному вузлі почалися диверсії. Так, за спогадами Олександра Митрофановича Наїзжалога, коли йшли бої під Москвою, на Бахмачі-Київському зіткнулись два поїзди: один був навантажений німецькою технікою, а інший рухався порожняком назустріч першому.

Його батько, Митрофан Прокопович Наїзжалий, працював тоді стрілочником і саме він перевів стрілку, що призвело до аварії. Напарник устиг втекти, а Митрофан Прокопович був взятий в катівню гестапо. Після тортур фашисти викинули його як мертвого біля приміщення гестапо. Лець живого, паралізованого залізничника, який втратив мову, сховали на х. Острів. Помер Митрофан Прокопович 12 травня 1945 року. Олександр Митрофанович свідчив, що перед аварією до батька двічі приходив незнайомец, який інструктував щодо диверсії. Цей же чоловік приходив і після катування М.П. Наїзжалого, розповів матері, як усе сталося та де переховується батько.

Документи також свідчать, що на залізничних станціях Білорусі і України, в тому числі в Конотопі, Ніжині, Бахмачі підпільні диверсійні групи дуже ефективно використовували вугільні міни, за допомогою яких були виведені з ладу сотні паровозів.⁷ Очевидно, трагічні події в Бахмачі, коли в жовтні 1942 року гітлерівці спалили живцем 70 залізничників на вулиці Рокитки, а 15 березня 1943 року розстріляли приблизно 100 робітників залізничного вузла, слід розглядати у зв'язку з цими фактами.⁸ Дехто із страчених міг бути зв'язаним з підпіллям. Однак у Бахмачі діяли також члени київської організації “Смерть німецьким окупантам”,⁹ тому роботу обох груп важко розмежувати.

Значну увагу приділяли підпільники і сільському господарству, адже з Бахмаччини фашисти вивозили чимало продуктів. З метою перешкодити заготівлям продовольства для гітлерівської армії комітет доручав затримувати відправку, а де можна – і знищувати продукцію. Так, Павло Мефодійович Шимко, працюючи городником сільськогосподарської артілі, знищив ділянку капусти, призначену німецькою комендатурою для буртування. Він же зіпсував три вагони лікарських трав і затримав відправку 16 тонн меду до приходу радянських військ. Іллі Полікарповичу Дядюну (до війни – головний ветеринарний лікар, учасник Першої світової війни, нагороджений двома Георгіївськими хрестами, за спогадами бахмачан – надзвичайно чесний, справедливий, людяний чоловік) доручили видавати якомога більше довідок населенню району про хвороби корів, щоб у такий спосіб гальмувати заготівлю продовольства. Не обійшли своєю увагою підпільники і таке фашистське нововведення, як “земельний закон”. Коли його було проголошено і почали ділити землю, Василь Васильович Бей та Іван Михайлович Петренко (до війни працював землевпорядником) пояснювали населенню суть обману – в результаті комендантський план по с. Бахмач не був виконаний.¹⁰ (Судячи з розповідей жителів села Бахмач Петра Тимофійовича Руденка, Марії Іванівни Швачки, Любові Петрівни Галат, під час німецької окупації за селянськими дворами закріплюлася земля в полі, а також, хоча і не всім, надавалася додаткова площа біля хати. Частина врожаю, отриманого з цих ділянок, селяни повинні були здавати окупантам).

Бахмачька підпільна організація мала тісні зв'язки з партизанськими загонами імені М.О. Щорса, “За Батьківщину” Ніжинського району та з Дубровською групою партизан Ічнянського району. Туди переправлялися люди, які хотіли стати партизанами. Зв'язок із загonom імені М.О. Щорса здійснювався через Д.П. Стейча. У цей загін була перекинута група мадярських солдатів, які, вступивши до нього, брали участь у боях з німцями до з'єднання партизан з регулярними частинами Червоної Армії. Стейч був неодноразово нагороджений Радянським урядом за бойові заслуги під час виконання завдань Штабу партизанського руху і пізніше служив помічником начальника штабу югославської дивізії на території СРСР. Зв'язок із загonom “За Батьківщину” підтримував П.М. Шимко, а з боку партизан – А. Шимко

та М.М. Шимко, мешканці села Зруб Ніжинського району. Контакти з Дубровською групою здійснювалися через В.В. Бея, С.М. Гриненка, Мансура, Нормата. До цього загону переправили 19 військовополонених узбеків під командуванням Нормата.¹¹

У звіті згадуються також німецькі робітники, які перед звільненням Бахмача від окупантів вирішили йти з підпільниками і військовополоненими узбеками у партизани. План не вдався через недостатню підготовку та поранення керівника організації В.В. Бея під час пошуку зброї. На підтвердження можливої участі німців у роботі підпілля свідчать рядки зі щоденника Т. Листопадова від 21 лютого 1942 року: “Прислали до нас у Бахмач німців-тельманівців. Вони будують депо. Ходять і працюють під конвоєм. Значить, і в них є революціонери.”¹² Чи були вони в Бахмачі перед самим визволенням міста – невідомо, проте, за свідченням старожилів, серед солдат німецького гарнізону також були противники фашистської ідеології.

На нашу думку, на користь існування в Бахмачі підпільної організації В.В. Бея свідчить той факт, що інформацію, надану 51 її членом у перші роки після визволення, було досить легко перевірити, опитуючи жителів Бахмача, ніжинських та ічнянських партизан. Необхідні свідчення можна було отримати у Д. Стейча, Нормата, Мансура, які, судячи зі звіту, приїжджали у місто після 1943 року. Якби організації не існувало, це з’ясувалося б вже тоді.

Нині збирати докази діяльності цієї організації важко, адже не лишилося серед живих її членів, та й взагалі все менше стає свідків тих днів. Але дещо ще можна знайти. Так, про участь батька у бахмацькому підпіллі написав син І.П. Дядюна Юрій: “Я пам’ятаю, що батько вечорами досить часто йшов з дому. Ми з мамою переживали з цього приводу: патрулі, облави та ін. Коли прийшли наші, батько розповідав, що вечорами він ходив на зустрічі з керівниками підпільної організації (я запам’ятав тоді прізвище Бей), де обговорювалися плани діяльності організації, складались листівки і виконувались певні завдання.

Пам’ятаю кілька дуже сильних вибухів на ст. Бахмач-Київський (ми жили поблизу). Потім батько розповідав, що вибухи були результатом діяльності їхньої підпільної організації. Коли прийшли наші, батько відразу відправився у військкомат, Бей був поранений, а Нечипоренко чимось зайнятий і тому документи про діяльність підпільної організації були передані в Київ з оказією – якимось офіцером. У подальшому на всі запити підпільників з Києва надходила відповідь: “Документів про Бахмацьку підпільну організацію немає”. В результаті підпільників влада вважала самозванцями і відносила до них відповідним чином.”¹³

До речі, у вже згаданому звіті підпільників та в листі Степана Миколайовича Гриненка, який під час війни потрапив в оточення і, опинившись у Бахмачі, брав участь у роботі підпілля (до оточення він був членом колегії військового трибуналу), є згадка про те, що письмові матеріали про діяльність організації були передані уповноваженому ЦК КП(б)У і РНК тов. Борисову¹⁴, а зброя та друкарська машинка – комендантському взводу після визволення Бахмача.¹⁵

Про зв’язки свого чоловіка з братом-партизаном Миколою Мефодійовичем свідчила Марія Петрівна Шимко: “Бувало під час війни (1941 – 1943) у нашому будинку сходились Дядюн І.П., Бей В.В. ... для передачі інформації про рух поїздів на ст. Бахмач. Цю інформацію передавали моєму чоловікові, який був зв’язаний з ніжинськими партизанами. Його брат Микола Шимко брав участь у партизанському русі там (сам із с. Зруб).”¹⁶

Житель Бахмача Георгій Петрович Ільченко розповів, що за німецької окупації був присутнім на перегляді фільму у клубі по вул. Пролетарській, коли в одного з

німців пропав пістолет. Почався обшук, до початку якого в залі сидів позаду німців Шаміль Котлобулатов (член підпільної організації), а під час обшуку його вже не було у приміщенні.¹⁷ У цьому випадку можлива його участь у зникненні німецької зброї. Анатолій Іванович Кирей (м. Бахмач, вул. Робітнича, 12) бачив, як у 1943 році В.В. Бей, переглядаючи зброю, залишену мадярами у приміщенні школи, був випадково поранений нею. Зброю він, очевидно, підшукував для організації.

Наведені свідчення та ті, які ще можуть бути записані, потрібні для встановлення факту діяльності підпільної організації, яку не визнав Бахмацький райпартком у 1946 році: “Звіт про роботу підпільної організації під час німецької окупації м. Бахмача вважати неправдоподібним, тому що ніякої організації в м. Бахмачі не було, що підтверджує матеріал розслідування. Секретар Бахмацького райкому КП(б)У Четирус.”¹⁸

Тема Великої Вітчизняної війни неосяжна. Все нові й нові факти відкриваються і будуть відкриватися. Правда щодо діяльності Бахмацької підпільної організації тепер вже більше потрібна не учасникам тих подій, бо їх вже немає, а нам, їхнім нащадкам. Можливо нові документи, які ще вдасться виявити, і нові свідчення розставлять крапки над і.

¹ Черниговская областная партийная организация в годы Великой Отечественной войны. – К., 1987. – С. 30 – 31.

² Хатнюк Б.А. Бахмач. Историчний нарис // Радянське село (Бахмач). – 1969. – № 14; История городов и сел Украинской ССР: Черниговская область. – К., 1983. – С. 160.

³ Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі ЦДАГО). – Ф. 1. – Оп. 22. – Спр. 638. – Арк. 1.

⁴ Там само. – Арк. 15.

⁵ Там само. – Арк. 16.

⁶ Дневник Анатолия Листопадова // Молодая гвардия. – 1967. – № 5. – С. 17, 20.

⁷ Война в тылу врага. – М., 1974. – С. 273.

⁸ История городов и сел Украинской ССР: Черниговская область. – К., 1983. – С. 160.

⁹ Кузнецов Г. Край непокоренный. Черниговщина. 1941 – 1945 гг. – Чернигов, 1995. – С. 115.

¹⁰ ЦДАГО. – Ф. 1. – Оп. 22. – Спр. 638. – Арк. 17.

¹¹ Там само.

¹² Дневник Анатолия Листопадова. – С. 17.

¹³ Лист Дядюна Ю.І. від 17.03.2005 // Бахмацький історичний музей (БІМ). – Інв. № КН-2 № 5060.

¹⁴ ЦДАГО. – Ф. 1. – Оп. 22. – Спр. 638. – Арк. 2.

¹⁵ Там само. – Арк. 21.

¹⁶ Спогади Шимко М.П. від 08.04.2005 // БІМ. – Інв. № КН-2 № 5061.

¹⁷ Спогади Ільченка Г.П. від 27.03.2005 // БІМ. – Інв. № КН-2 № 5062.

¹⁸ ЦДАГО. – Ф. 1. – Оп. 22. – Спр. 638. – Арк. 13.